

RAQOBAT VA MONOPOLIYA

Urinboyeva Yulduz Pirnazarovna

i.f.f.dok., dotsent

Sharipov Ruslan Bektemir o'g'li

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqobat va monopoliya haqida so'z yuritilgan.

Аннотация: Эта статья о конкуренции и монополии.

Annotation: This article is about competition and monopoly.

Kalit so'zlar: Monopoliya Va raqobatning mohiyati, monopollashgan bozor, raqobat turlari, bozor iqtisodiyotida raqobatning o'sib borishi.

Ключевые слова: Монополия и природа конкуренции, монополизированный рынок, виды конкуренции, рост конкуренции в рыночной экономике.

Key words: Monopoly and the nature of competition, monopolized market, types of competition, growth of competition in the market economy.

Raqobat - bozor iqtisodiyoti ishtrokchilarining o'z manfaatlarini yuzaga chiqarish uchun bir-biri bilan kurashi, ularning o'zaro bellashuvi. Raqobat faqatgina manfaatlar o'zaro to'qnashganda yuz bersa, manfaatlar uyg'unlashganda partnyorlik yuz beradi. Raqobat - bu bozorning asosiy sharti, qonunidir. Raqobat qonuni - bozor tizimining shunday iqtisodiy qonunidirki, unga ko'ra iqtisodiy sub'ektlarning o'z maqsadlari yo'lida o'zaro kurashi muqarrar bo'ladi, bu kurash bozorga hos usullarda olib boriladi va sub'ektlarni iqtisodiy jihatdan saylanib olishini yuzaga keltiradi.

Raqobat qonuni bozor iqtisodiyotining integral qonuni ya'ni bozor iqtisodiyotining hamma sohalariga tegishli bo'lib, amal qilish doirasi doimo kengayib boradi.

Raqobat - ko'p qirrali iqtisodiy hodisa bo'lib, u bozorning barcha sub'yektlari o'rtasidagi murakkab munosabatni ifodalaydi. Raqobat - bozor sub'yektlari iqtisodiy manfaatlarining to'qnashuvidan iborat bo'lib, ular o'rtasidagi yuqori foyda va ko'proq naflilikka ega bo'lish uchun kurashni anglatadi. Raqobat mavjud bo'lishining boshqa shartlaridan biri tovar-pul munosabatlarinig ma'lum darajada rivojlangan bozor tizimida amal qilishidan dalolat beradi.

Raqobatning amal qilishi ma'lum shart-sharoitlar mavjud bo'lishini taqozo qiladi. Bu shart-sharoitlar faqat bozor munosabatlari qaror topgan muhitda bo'lishi mumkin. Shunday ekan, bozor iqtisodiyotini yuzaga keltirish ayni vaqtda raqobatchilik muhitining shakllanishini bildiradi.

Bozor munosabatlari rivojlangan mamlakatlarda raqobatchilik muhiti uzoq davr davomida, o'z-o'zidan, evolyusion yo'l bilan vujudga kelgan. Bu asta-sekin erkin raqobat muhitini keltirib chiqargan.

Iqtisodiyotda monopollashuv prinsiplari kuchayib borishi bilan raqobat cheklanadi, shu sababli raqobatchilik muhitini vujudga keltirishda davlat ham qatnashadi. Bu esa, yuqorida ta'kidlanganidek, davlatning monopoliyalarga qarshi siyosatida o'z aksini topadi. Har bir mamlakatdagi aniq vaziyat, ya'ni iqtisodiyotning monopollashuv darajasi uning miqyosi va tavsifiga qarab, bu siyosat erkin raqobat muhitini yangidan yaratish, uni saqlab qolish, zarur bo'lganda qaytadan tiklash, raqobat usullarini qaror toptirish kabilarga qaratiladi.

Raqobat va monopoliya - bu iqtisodiyotda ikki muhim tizimdir. Raqobat, ko'plab kompaniyalar yoki firmalar o'rtasida mavjud bo'lgan sodir etuvchi to'g'ri urinishlarni ta'minlovchi jarayonlarni ifodalaydi. Bu jarayonlar ommaviy faollikni rivojlantirish va xarajatlarni pastga tushirishga olib keladi. Monopoliya esa, biror kompaniyaning belgilangan sohada bozor ustidagi egallikka ega bo'lishi holatidir. Bu belgilangan kompaniya yoki shaxs faqat uni egallashgan bozor ustida faol bo'ladi, boshqa kompaniyalar uni taqib qila olmaydi. Monopoliya korxonalarining xarajatlari pastroq bo'ladi va iste'molchilarga ishoratli narxlarni taqdim etish uchun qobiliyatlarini cheklab turadi. Raqobat va monopoliyalar hukumatlar tomonidan nazorat qilinadigan muhim iqtisodiy masalalardir. Raqobatni ta'minlash uchun kartellaring shakllari va monopoliyalarga qarshi kurash uchun antimonopol korxonalari kabi tizimlar mavjud. Hukumatlar bu sohasda maqsadli tartibotlarni amalga oshirish orqali sodir etuvchi konkurentsini ta'minlashga harakat qiladi.

Monopollashgan bozor - ozchilik sotuvchilar va haridorlar hukmron, raqobat cheklangan yoki mavjud bo'lmagan bozor. Uning monopol raqobatli, oligopolistik, sof monopoliya bozori turlari bor. Monopol raqobatli bozorda firmalar ko'p bo'lganidan ulardan har birining tovarlar sotishdagi hissasi kichik bo'ladi, natijada ular bozorni cheklangan holda nazorat qiladilar. Ular yashirin kelishuv asosida o'zaro til biriktira olmaydilar, bu bilan mazkur bozor oligopolistik bozordan farqlanadi. Monopollashgan bozorda firmalar mustaqil bo'lganidan o'z bozorida bir-biri bilan raqobatlashadi. Lekin raqobatning asosiy usuli narx bilan raqobatlashuv emas, balki sifat jihatidan bir-biridan farqlanuvchi mahsulot bilan bozorga chiqish

hisoblanadi. Monopollashgan bozor yangi firmalarning kirib kelishi uchun ochiq hisoblanadi. Shu bois bu yerda raqobat cheklanmaydi, aksincha, kengayib turadi. Yangi firmalar kirib kelganda taklif ko'payib, narxlar tushib ketadi, natijada zarar ham ko'tariladi. Zarar ko'rganlar bozordan chiqib ketishgach, narxlar oshadi, foyda maksimumlashadi. Bunday bozorda tovarlarni mukammallashtirish sotish hajmini oshirib, foyda miqdorini ko'paytiradi.

Monopolistik raqobat, boshqa kompaniyalar va ommaviy mijozlar tomonidan mustahkam holda qabul qilingan bozor chegaralarining bilan belgilangan xususiyatli tartibdir. Bu holatda yagona kompaniya yoki guruh bozor chegarasida dominansiya egallab, boshqa shirkatlar uchun rivojlanishga imkon berilmaydi. Monopolistik raqobatga ega shirkatlar bozorda narxni o'zlariga mos ravishda belgilay oladilar va mijozlarga sotishlarni tartiblashlari mumkin emas. Monopolistik raqobatda shirkatlar o'zlariga xos yutuqlarini saqlash uchun foydalanadilar va bu ommaviy mijozlar uchun samarali alternativani taqdim etmaydi. Bu holatda narxlar ko'payadi va sifati pastlashadi. Shuningdek, monopolistik raqobatda innovatsiyalarni rivojlantirish ham to'g'ri kelmaydi, chunki kompaniyalar o'zlariga tegishli bozorlarda dominansiya egallab turishadi. Monopolistik raqobat qonuniy tartib bilan nazoratchiligi talab etadi va kartel tuzumining nazorati, konkurensiya qoidalariga rioya qilinmasligi kerak. Monopolistik raqobat bosqichlarida nazoratchilar va hukumat tashkil etilishi kerak, uning ta'sirida ostida turli siyosiy masalalar paydo bo'ladi.

Raqobat bu bozor sub'ektlarini iqtisodiy manfaatlari to'qnashuvidan iborat bulib, ular o'rtasidagi yuqori foyda va ko'proq naflilikka ega bo'lish uchun olib boriladigan ko'rashdir.

Raqobatning vazifalari.

1. Tartibga solish .
2. Resurslarni joylashtirish
3. Innovatsion vazifalar
4. Moslashtirish
5. Taqsimlash
6. Nazorat qilish

Monopoliya (yunoncha mono — tanho, poleo — sotaman) — iqtisodiyotning bir sohasida tanho hukmronlik; bozorni tashkil etish shakli. Bunday bozorlarda yagona sotuvchi o'z tovari bilan fa-oliyat ko'rsatadi, boshqa tarmoqlarda bunday tovarning o'rinbosari bo'lmaydi. Monopoliya ishlab chiqarish vositalari, ish kuchi va yaratilgan mahsulotlar asosiy qismining ozchilik korxonalar, sohibkor shaxslar yoki davlat qo'lida to'planishi natijasida paydo bo'ladi. Manapoliya ko'rinishlari

qadimdan mavjud. Noyob mahsulot yetishtiriladigan yerlar, konlar, suv havzalari, oʻrmonlar va boshqa tabiiy manbalar ozchilik qoʻlida toʻplanib, egalariga monopol mavqe bergan, ular maʼlum mahsulotni bozorgatanho yetkazib beruvchilarga aylanib, u yerda hukmron boʻlganlar. Monopoliya. Oʻz tabiatiga koʻra ishlab chiqarish da turgʻunlik paydo qiladi, chunki monopol mavqega tayanib, sarflarni kamaytirmay foyda koʻrish, raqobatning yoʻqligi yoki zaifligidan foydalanib bozorga oʻz izmini oʻtkazish mumkin. Monopoliys bozor munosabatlarini cheklaydi, shu sababli hatto bozor iqtisodiyoti hukmron davlatlar mono-poliyaga qarshi choratadbirlarni koʻradilar. Monopoliyaning asosiy shakllari — kartel, sindikat, trest, konsernlar hisoblanadi. Monopoliyalar vujudga kelishining moddiy asosi ishlab chiqarishning toʻplanishi hisoblanadi. Ishlab chiqarishning toʻplanishi ishlab chiqarish vositalari, ishchi kuchi hamda mahsulot ishlab chiqarish hajmining yirik korxonalarda toʻplanishini namoyon etadi. Monopoliyaning 6 turi mavjud boʻlib ular:

- 1.Tabiy monopoliya
- 2.legal monopoliya
- 3.Sunʼiy monopoliya
- 4.Aligopoliya
- 5.Monopsoniya
- 6.Sof monopoliya

Quydagi tayyorlangan test iqtisodiy mavzuga oid tuzilgan:

1.Ishlab chiqarishning nechta omili mavjud. Bular qaysilar?

- A. 3 ta ishchi kuchi, mehnat quroli, mehnat predmetlari.
- B. 2 ta ishchi kuchi, moddiy mablagʻ.
- C. 4 ta mehnat quroli, maxsulot, moddiy mablag, aniq mehnat.

2. Iqtisodiy kategoriyalar necha turga boʻlinadi?

- A. 6
- B. 5
- C. 7

3. Yashirin qoʻl nazaryasi asoschisi kim?

- A. A.Smit
- B. V.Petti

C. Jon Robinson

4. o'z asarida manapoliya mohiyati monopol beho va monopol foydaning yuzaga kelishini chuqur taxlillarini beradi.

A. A.Smit

B. V.Petti

C. E.Chemberlin

5. Mulk shakllari qanday?

A. 3

B. 6

C. 7

6. Raqobat asosiy turlari qanday?

A. Tarmoq ichida, Tarmoqlar aro

B. Tarmoqlar aro

C. Bilmadim

7. Ishlab chiqarish omillarining xalqaro taqsimoti nazaryasi asoschisi kimlar?

A. E.Xeksher, B.Olin

B. A.Smit, V. Petti

C. Shu yerdagi hammasi

8. “ Bekorchi sinflar nazaryasi “ kim tomonidan yozilgan?

9. Yer va boshqa tabiiy resusrlarni narxi d.eb nimaga aytiladi?

A. Irratsional narxi

B. Diferensial

C. Iqtisodiy narxi

10. bu ma'lum vaqt davomida yoki pul shakliga aytiladi.

A. Naminal ish xaqi

B. Real ish xaqi

C. Defirinsial ish xaqi

11. istemol alohida shaxsning o'z ixtiyorida bo'lgan nematlarni istemolidir.

- A. Jamoviy tartibda
- B. Yakka tartibda
- C. Asosiy tartibda

12. Angilya kllasik iqtisodiy maktab asoschisi kim?

- A. V. Petti
- B. A.Smit
- C. P. Blagilber

13. ... iqtisotchi bo'lib klassik iqtisodiy maktab asoschisi u xavoti davomida Normandiyada 25 yil Sudya bo'lgan.

- A. P. Blagilber
- B. A. Smit
- C. E. Chamberlin

14. Ehtiyojlarni qondirish maqsadida maxsulot va xizmatlarning ishlatilishi , foydalanish jarayoni nima deb ataladi?

- A. Iqtisodiy qonunlar
- B. Istemol jarayoni
- C. Ma'naviy ehtiyojlar

15. Fikrning xususiy faktlardan umumiy faktarga qarab harakati bu;

- A. Ilmiy abstract usuli
- B. Induktsiya usuli
- C. Deduktsiya usuli

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Raqobat va Monopoliya" - Muhammadjon Mirzayev, 2017 - bu kitobda raqobat va monopoliya mavzusiga bag'ishlangan nazariy materiallar, dasturiy yondashuvlar va amaliy maslahatlar keltirilgan.

2. "Raqobat va Monopoliya" - Rustam Ruziyev, 2019 - bu asarda raqobat va monopoliya haqida nazariy tushunchalar, tadqiqotlar va qarorlar keltirilgan.

3. "Monopoliya va Raqobat" - Dilyor G'aniyev, 2016 - bu kitobda monopoliya tizimi tahlili, raqobatning rivojlanishi uchun zaruratli qadriyatlar va boshqa muhim mavzular haqida ma'lumotlar berilgan.

4. <https://worldlyjournals.com/index.php/IJSR/article/download/1302/1746>

5. <https://e-itt.uz/index.php/eitt/article/view/742>

Test javoblari:

1.A

2.A

3.A

4.C

5.B

6.A

7.A

8.topilsin

9.A

10.A

11.A

12.A

13.A

14.B

15.B